

Když děti nesnášejí rodiče

Násilí nepřibývá.
Jen už není
takovým tabu
jako dřív.

Násilí mezi lidmi v průběhu staletí ubývá. Nejsme už tolik krutí, většinou nemusíme bojovat o život. Násilí přesto okolo sebe často vidíme a bojíme se ho. Objevuje se totiž tam, kde bylo dosud tabuizováno: například v rodinách – a dokonce je často namířeno i vůči vlastním rodičům.

Odborníci stále řeší otázku, zda jsou dnešní lidé násilnější než v minulosti. Steven Pinker z Harvardovy univerzity prohlásil, že od středověku globální násilí klesá. Lidé si však obecně myslí pravý opak. Jaké násilí se často objevuje ve zdánlivě běžných rodinách a jaké jsou možnosti psychologického řešení tohoto problému?

Pinker se domnívá, že téměř vymizely jevy jako krutost pro zábavu, lidské oběti, vražda jako cesta k politické změně (atentát) nebo zabíjení jako způsob řešení konfliktů (Divoký západ). To, že si lidé myslí pravý opak, Pinker vysvětluje jako tzv. kognitivní iluzi: pravděpodobnost události odhadujeme podle toho, jak snadno si vzpomeneme na příklady. Častěji vidíme a pamatujeme si scény násilí. Určitá míra násilí je navíc mezi lidmi oblíbená.

Podle Pinkera se však změnila ochota přiznávat se k těmto choutkám: civilizace nás vede ke zvýšené sebekontrolě a citlivosti k pocitům druhých. Člověk má v sobě agresivitu dánu evolučně, jako jeden ze způsobů řešení problémů, jako obranný atavismus

(útok nebo útek). Jako taková není agrese a priori negativní, špatnou se stává ve chvíli, kdy je nezvládnutá. Dnes projevům fyzického násilí brání různé mechanismy, například sílící legislativní normy, demokratizace v rodině, prosazování kompromisu jako ideálního způsobu řešení problémů a rozvoj empatie mezi partnery. Podle odborníků empatie (vcitění se do druhého) přispívá k úbytku násilí. Násilí tedy nejspíše nevzrůstá, ale objevuje se tam, kde bylo dříve tabuizováno: například vůči rodičům.

Násilí jako systemický problém

Internetová Wikipedie definuje autoritu jako něčí schopnost řídit určitý životní styl jiné osoby nebo skupiny. Současně platí, že druhá strana autoritu přijímá. Autorita rodičů je dána faktem rodičovství a zákonné zodpovědnosti za dítě. Podle rodinné terapeutky Šárky Gjuríčové (Rodinná terapie, 2009) je vztah rodičů a dítěte ze své podstaty komplementární (nesymetrický), ovšem tato komplementarita bývá během vývoje dítětem odmítána.

Nejasná nebo skrytá komunikace v rodině znamená problém

Demokratičtější zaměření rodiče se dokážou postupně s touto změnou vypořádat, v autoritativních rodinách může podle Gjuríčové tato „neposlušnost“ dítěte vést k vážné vztahové krizi a násilí. Řešení konfliktu mezi rodiči a dítětem je složité a znamená vždy změnu vztahových pravidel.

Narušenými vztahy v rodině se zabývá tzv. rodinná terapie, která spočívá ve spolupráci terapeuta a více členů rodiny. Teoretickým východiskem rodinné terapie, které se zvláště uplatňuje v terapii násilí v rodině, je tzv. systemický přístup. Rodina a vnitřní vztahy jsou zde vnímány jako celek, chování jednotlivce má vliv na funkci celku. Terapeuti uvažují o problému v širokém kontextu okolností, využívají různých pohledů na věc, zkoumají důsledky problému pro členy rodiny a posuzují, zda se vztahy mezi členy odvíjejí symetricky (rovnocenně) nebo komplementárně (například v polaritě dominance/submise).

Systemická povaha násilí znamená, že kde dochází k násilí mezi partnery, je pravděpodobné, že se děje i vůči dětem (3–9krát vyšší riziko), nebo například otec bije matku a syn také bije matku.

Pasti rodinných koalic

„V ambulanci klinické psychologie se v poslední době setkávám s vystupňovanou agresí dětí v pubertě a adolescenci vůči jednomu z rodičů. Nebývá výjimkou, že dítě napadá rodiče i brachiálně (rukovztažně), je negativistické, odmítá plnit dohodnutá pravidla, tráví doma minimální čas, má problémy s chováním ve škole, neomluvené absence, nezřídka lže či má problémy se zákonem,“ říká Mgr. Nora Brátková, rodinná terapeutka a psycholožka občanského sdružení Střed v Třebíči. Často se tak stane, že na první konzultaci přijde jeden z rodičů sám (zejména to budou matky), dítě odmítne jít s ním a rodič to akceptuje. Rodič, který přijde na první konzultaci, je většinou velmi nejistý, má pocit, že ve výchově zcela selhal, trápí se pocitem viny. „Ne vždy se na první konzultaci dozvím pravý stav věcí, neboť pro rodiče je těžké vyslovit nahlas, že ho jeho dítě bije, sprostě mu nadává apod. Teprve s postupně vznikající důvěrou v terapeuta odkrývá rodič reálnou situaci v rodině.“

Symptomy dítěte – volání o pomoc

Pokud se podaří rodiče na první konzultaci posílit v rodičovských kompetencích, na další schůzku již přijdou i další členové rodiny (druhý rodič, tzv. identifikovaný klient, kterým je pubertální dítě či adolescent, případně přijdou i sourozenci). Identifikovaný klient (tedy dítě) dává najevo, že je někde, kde vůbec být nechce a spolupracuje velice omezeně.

„Aby se mi podařilo navázat vztah s dítětem, volím většinou rozdělení konzultace na více částí, hovořím s ním bez přítomnosti rodičů. Na setkání s rodiči se většinou zaměřuji na pozoro-

vání toho, jak rodiče zvládají vystupňované napětí, jaká je jejich vzájemná komunikace a partnerský vztah. Vzhledem k tomu, že se rodina chová jako jednotka, je v rodině zachována „rodinná homeostáza“ a tu ovlivňuje charakter manželského vztahu,“ doplňuje Nora Brátková.

Pokud se ukáže, že je partnerský vztah dysfunkční, bývá dysfunkční i rodičovské chování. Symptomy dítěte tak bývají voláním o pomoc kvůli narušené rodinné rovnováze. Nejasná nebo skrytá komunikace podporuje vznik dysfunkčních vztahů.

Patologické koalice v rodině

Terapeutka se ptá rodiny, kdy u nich došlo k nějaké změně, jak dlouho trvá problémové chování dítěte. Změna se může týkat řady oblastí (například změna zapříčiněná vnějšími okolnostmi, změna v primární rodině rodičů – vážná nemoc, úmrtí jednoho z rodičů, příchod či odchod některých osob z primární rodiny, biologické změny – adolescence, menopauza apod. nebo změny společenské – stěhování, změny v práci).

Dále se zaměřuje na zmapování struktury rodiny, tedy jaké jsou vztahy mezi jejími jednotlivými členy. Těsné vztahy nazýváme v rodinné terapii aliancí, pokud je však vztah mezi jedním rodičem a dítětem s problémovým chováním příliš silný a je zaměřen proti zbytku rodiny, pak jde o patologickou koalici.

Vůči rodiči mimo koalici bývá směřována agrese a negativismus dítěte. Dítě, podporované jedním z rodičů, druhého rodiče odmítá. Zprvu neplní dohodnutá pravidla, postupně se konflikt rozvíjí (zvláště pokud rodič nerezignuje). Konflikty líčí ze svého úhlu pohledu, očerňuje rodiče před blízkým okolím, postupně se tak okruh „zasvěcených“ rozšiřuje. Stává se, že rodiče mimo koalici

Dítě vtažené do konfliktu rodičů těžko vnímá hodnotu vztahu muže a ženy

obviní z týrání či nepřiměřeného trestání. Líčí strastiplné příběhy, na které většinou jeho okolí citlivě reaguje. Rodič mimo koalici je tak považován za „tyrana“ nebo „labilní hysterku“, není výjimkou, že uvažuje o tom, že vše vzdá nebo se pokusí vše „přežít“.

Rodič v koalici opakovaně mění dohodnutá pravidla ve prospěch dítěte, podkopává autoritu druhého rodiče, znevažuje ho v očích dítěte, „nutí“ tak dítě, aby se postavilo na jeho stranu, skrytě dítě podporuje například tím, že odkládá uložené tresty nebo není schopen naplnit hrozby. Toto velmi poškozuje dítě především ve vývoji sexuální identity. Dítě zvnitřňuje partnerský konflikt rodičů, je pro něho obtížné vnímat hodnotu vztahu muže a ženy. Zpravidla pak dlouho pokračuje v partnerském konfliktu, i když u rodičů došlo k nějaké změně (vyřešení konfliktu nebo rozchod). Rodič v koalici vlastně používá dítě k řešení

Terapie dítěte nestačí. Musí ji podstoupit i rodiče.

partnerského konfliktu. Mívá často velmi nízkou sebeúctu a dítě používá k tomu, aby se jeho sebeúcta zvýšila. Rodinná psychoterapie je v takové situaci obtížná, protože nejen dítě, ale i rodič v koalici nemají zájem na žádné změně (situace jim vyhovuje), při psychoterapii sdělují, že oni dva se na všem domluví a nezřídko doporučují druhému rodiči pobyt na psychiatrii.

Zásah institucí může prospět

„Velký vliv na situaci má v této fázi postoj institucí, se kterými je rodina v kontaktu. Klíčovou roli sehrává často kurátor oddělení péče o dítě. Pokud špatně celou situaci posoudí, je vztah dítěte s rodičem mimo koalici ještě výrazněji narušen. Pokud kurátor spolupracuje s rodinným terapeutem, může situaci výrazně prospět. V jeho kompetenci je nařídít rodinnou psychoterapii, případně doporučit pobyt dítěte ve středisku výchovné péče (SVP). Někdy je pobyt v SVP nevyhnutelný, aby mohlo dojít k narušení systému a mohla být nastolena změna,“ pokračuje Nora Brátková.

Pobyt dítěte v SVP dává partnerům prostor vyřešit jejich dysfunkční vztah. Dítě je vytrženo z dysfunkčního rodinného prostředí, učí se respektovat dohodnutá pravidla, podvolit se některým rozhodnutím autorit, učí se efektivní komunikaci s okolím. V některých SVP probíhá během pobytu dítěte rodinná terapie. To je klíčové vzhledem k tomu, aby návrat dítěte do rodiny přinesl změnu a vše se nevrátilo do „vyjetých kolejí“.

Během pobytu dítěte v SVP je nutné, aby paralelně probíhala párová terapie rodičů, v případě, že to není možné, tak individuální terapie rodičů. Aby změna rodinného systému přetrvala, rodiče musí začít být ve výchově dítěte důslední a nesmí si vzájemně podryvat autoritu. V opačném případě se stav nemění a s věkem dítěte se naopak zhoršuje.

Případ třináctileté Kláry

„Na konzultaci se ke mně objednala matka s dcerou (13), matka sdělovala, že dcera nechodí do školy, a měla podezření na užívání drog. Na konzultaci přišla matka sama, dcera odmítla. Matka vylíčila problémové chování své dcery: Klára řadu měsíců matku nerespektovala. Začalo to pozdními příchody domů, odmlouváním a odsekáváním. Klára již měla za sebou zkušenost s policií, byla přistižena, jak řídí auto v přítomnosti svého přítele (20). Klára nebyla nijak potrestána a po tomto zážitku jakoby nebyla jistoty, že jí se nic stát nemůže,“ popisuje Nora Brátková.

Vypukl sled událostí, které nakonec vedly k pobytu Kláry ve středisku výchovné péče (SVP): přestala o víkendech trávit čas doma a rodiče neměli tušení, kde a s kým je, ve škole měla několik neomluvených absencí a matka domácími drogovými testy zjistila, že Klára užívá marihuanu. Klára si také našla nového přítele (17). Navzdory domácímu vězení Klára z domu utekla, předcházelo tomu napadení matky, která se jí snažila v odchodu zabránit. Útoky na matku se pak stále stupňovaly.

Na další konzultaci se dostavili rodiče i s Klárou. Téměř nekomunikovala, přesto se podařilo dohodnout pravidla, která měla pomoci situaci zvládnout. Otec prozradil, že nechce Kláru trestat, protože se bojí, že ho nebude mít ráda. Na základě toho si terapeutka vytvořila pracovní hypotézu, že otec je s Klárou v koalici, což se záhy potvrdilo. Na dalším setkání matka bezmocně reflektovala dobu od minulého setkání, poprvé hovořila o tom, že jí manžel v ničem nepodpořil. I přes domácí vězení dovolil Kláře jít ven, podepsal jí omluvenku do školy atd. Klára dohodnutá pravidla nerespektovala a opět matku fyzicky napadala.

„Vzhledem k eskalaci problémů jsem doporučila umístit Kláru do SVP. Matka souhlasila, otec řekl, že pokud bude Klára chtít, tak ano. Nástup do SVP byl domluven na pondělí. Matka ráno volala, že Klára odmítá odjet, otec se postavil na stranu Kláry. Matka situaci zvládla a Kláru tedy – i po mé intervenci – odvezli.“

Poté matka učinila zásadní rozhodnutí, že se rozejde s manželem. Ten byl vývojem situace zaskočen, rozejít se nechtěl, byl víceméně na manželce finančně závislý a nikdy neměl v rodině za nic zodpovědnost. Postavil se ke všemu formou pasivní agresivity. Manželka, aby situaci vyřešila, mu sehnala podnájem a pomohla mu přestěhovat se. Otec začal popíjet a opakovaně byl tak opilý, že nebyl schopen plnit dohodnuté závazky. Klára opět všechn svůj vztek přenesla na matku. Otec se prostřednictvím Kláry snažil, aby ho manželka přijala zpět. Když to matka rezolutně odmítla, Klára odmítla s matkou žít. Trvala na bydlení u otce po návratu z SVP. Otec porušoval pravidla SVP a Kláru vybízel, aby se po víkendu do SVP nevracela. Klára přesto pobyt v SVP dokončila.

Matka se rozhodla, že bude Klářino rozhodnutí žít s otcem akceptovat. Otec kurátorovi mládeže i SVP přislíbil docházení na terapii, ale slib nesplnil. Kurátor jim zatím žádnou psychoterapii nenařídil, přestože Klára tráví do ranních hodin čas na diskotékách. Vše se děje se souhlasem otce. Ten se stále odmítá rozvést.

„Aktuálně nelze očekávat výrazné zlepšení situace. Otec a Klára jsou k jakékoli změně nemotivovaní, a pokud nedojde k zásahu ze strany institucí, zřejmě potrvá současný stav. V psychoterapii pokračuje pouze matka, jejíž zakázkou je sblížení s dcerou. S Klárou se vídá nepravidelně, snaží se alespoň o telefonický kontakt,“ uzavírá Nora Brátková. ■ Literatura viz www.sanquis.cz.

Užitečné kontakty

Institut rodinné terapie – www.rodinnaterapie.cz (pro zájemce o studium rodinné terapie nebo pro informace o rodinných terapeutech v ČR)

Asociace manželských a rodinných terapeutů ČR, o. s. – www.amrp.cz (adresář rodinných poraden v ČR)

Asociace klinických psychologů ČR – www.akpcr.cz

Rodinnou terapii zajišťují nejen někteří kliničtí psychologové, ale je dále poskytována v poradnách pro mezilidské vztahy (dříve manželské poradny), v některých případech také ve střediscích výchovné péče. Vždy záleží na jednotlivých pracovnících – jakou mají specializaci a v jaké oblasti absolvovali psychologický výcvik.